

LOVE ON THE RUINS OF THE HOLOCAUST IN BERNHARD SCHLINK'S THE READER

Liliana Truță

Assoc. Prof.PhD, Partium Christian University, Oradea

Abstract: This paper analyzes the moral problems present in Bernhard Schlink's novel, The Reader. The book focuses on one of the most shattering experiences of the 20th century, the Holocaust, while tackling an extravagant love story. It is a novel about ethic interrogations, about guilt and redemption, about crime and punishment, but also about reading and about humanization through culture.

Key words: holocaust, humanism, guilt, redemption, conscience

Romanul *Cititorul* îi aduce lui Bernard Schlink o consacrare binemeritată, fiind considerat la apariția sa un adevărat eveniment literar, continuând cu traducerea în mai multe limbi a cărții, apoi cu o ecranizare care a atras câteva nominalizări la Oscar și premiul Globul de aur.

Cartea este relatarea unei povești de dragoste extravagante, dar și dramatice petrecute în anii de după terminarea celui de-al doilea război mondial, care deschide însă ca o cutie a Pandorei, o serie de întrebări legate de lagărele Holocaustului, de ideologia nazistă și consecințele sale morale asupra națiunii germane, cu care a trebuit să se confrunte și tânăra generație de după război, pusă în situația de a-și judeca și de a-și înțelege părinții, sau, în cazul de față, iubita.

Narațiunea este relatată din perspectiva tânărului Michael Berg, fiul unui conferențiar la facultatea de filosofie, îndrăgostit în adolescență de Hanna Schmitz, o femeie aflată la vârsta deplinei maturități, cu care tânărul are primele sale experiențe erotice. Deși povestea se derulează din perspectiva subiectivă a lui Michael, ținta confesiunii este în primul rând Hanna, în jurul ei se coagulează toate problematizările traumatizante ale cărții.

Prima parte a confesiunii relatează, printr-un efort vizibil de obiectivare, etapele poveștii de dragoste, împărțită între răsfățurile trupului și deliciile lecturii, pentru că Hanna are o mare pasiune pentru cărți și, înainte de momentele de pasiune dintre cei doi, ea îl supune pe tânăr unui ritual reluat și obligatoriu, acela de a-i citi din marii clasici ai literaturii universale pe care tânărul îi studiază. Adolescentul îndrăgostit de ea nici nu bănuiește că, îndărătul acestei pasiuni umaniste se cascadează golul analfabetismului, iar comunicarea dintre ei rămâne mereu incompletă, înălțată pe golul unei absențe și a unei frustrări. Cei doi comunică prin trup și prin lectură. În afara acestei pseudo-intimități, Hanna rămâne închisă în misterul ei, pe care Michael nu va reuși să-l explice nici la sfârșitul confesiunii. Seducția pe care o exercită Hanna asupra lui nu vine din cochetărie, ci din retragerea totală a femeii înăuntrul trupului ei dominator, o uitare de sine care îi va caracteriza întreaga existență ulterioară:

„Părea că se retrage mai degrabă înăuntrul trupului ei, lăsându-l, ca pe sine însăși, netulburat de vreo comandă a creierului, în voia ritmului calm, uitând parcă de lumea exterioară. Aceeași uitare de lume ca-n felul cum își pusese ciorapii. Aici însă n-a fost greoaie, ci ușoară, plină de grație și seducție – seducție ce nu era sân sau coapsă sau picior, ci poate îndemn la uitare a lumii înăuntrul trupului.”¹

Pentru adolescentul și tânărul de mai târziu, totul este trăit însă în conștiință. El se autoflagează când constată că, mai ales în plan social, este incapabil să-și asume această relație cu o femeie ce ar putea să-i fie mamă, simțind că în felul acesta o trădează pe femeia pe care o iubește. Când, într-o bună zi, fără niciun semn, Hanna dispăre din oraș fără urmă, Michael simte această culpă care-l va tortura și va fi multă vreme marcat de acest sentiment ce-l va împiedica să aibă vreodată o relație sănătoasă, pe deplin asumată, cu o femeie. Rănit fiind și simțindu-se abandonat, el va fugi de orice manifestare totală de afecțiune din teama de a nu mai fi expus, dar și din teroarea sentimentului de vinovăție pe care l-ar mai putea avea în fața cuiva la care ține:

„După Hanna, să nu mă mai umilesc și să nu umilesc, să nu mă mai învinovățesc și să nu mă mai simt vinovat, să nu mai iubesc pe nimeni atât de mult încât pierderea să mă doară, toate acestea nu le-am gândit atunci cu claritate, dar, cu certitudine, le-am simțit. Mi-am însușit și

¹Bernhard Schlink, *Cititorul*, Editura Polirom, Iași, 2011, ediția a III-a, traducere din limba germană de Ana Mureșanu, p. 18

adoptat o comportare arogantă și superioară, m-am dat drept cineva pe care nimic nu-l atinge, nu-l impresionează, nu-l încurcă.”²

A doua parte a confesiunii se referă la un alt moment al reîntâlniri cu Hanna, într-un episod dramatic, al judecării celor vinovați de genocidele din lagăre, atunci când Michael este deja student în drept și asistă la procesul în care, printre inculpate o recunoaște pe Hanna, femeia care a dispărut cu ani în urmă din viața lui. Vede cu stupefație că ea a fost una dintre femeile gardiene într-un lagăr SS din apropierea Cracoviei. În acest moment se pune și problema confruntării dintre generații, moment în care tinerii asistă la punerea la zid a generației părinților:

„Indiferent ce conotație morală sau juridică poate să aducă sau nu vina colectivă, pentru studenții din generația mea era o realitate trăită. Ea nu se reducea doar la ceea ce se întâmplase în al Treilea Reich. Faptul că pietrele funerare ale evreilor fuseseră pângărite de svastici, că atât de mulți fasciști de odinioară făcuseră carieră în justiție, în administrație și în universități, că Republica Federală nu recunoștea statul Israel, că despre emigrație și rezistență s-a vorbit mai puțin decât despre reintegrarea în viața de toate zilele, toate acestea ne-au umplut de rușine, chiar dacă îi puteam arăta cu degetul pe cei vinovați. Dar a arăta cu degetul spre cei vinovați nu ne elibera de povara rușinii. Ne ajuta să învingem suferința pe care ne-o pricinuise.”³

Zelul de care e animat Michael la începutul procesului se dizolvă în momentul în care o redescoperă pe Hanna în sala de judecată. Judecata nu mai e atât de simplă și nu mai poate fi obiectivă în momentul în care există o relație afectivă cu vinovatul. Din acest moment al narațiunii, Michael devine un „reflector” al Hannei, așa cum, pe vremuri, Hanna avea acces și la lectură doar prin intermediul unor cititori. Amănuntele ce ies acum la iveală sunt deconcertante și șocante pentru Michael: în lagăr Hanna le pune și pe tinerele prizoniere să-i citească din cărți, după care erau trimise la Auschwitz spre exterminare. Moartea lor era doar amânată, favoritele fiind astfel scutite pe perioada aceasta de muncile grele. Însă judecarea Hannei este mult mai dificilă, datorită identificării cu călăul prin afecțiune:

„Spre ea ar fi trebuit, de fapt, să arăt cu degetul. Dar când arătam cu degetul spre Hanna, arătam spre mine. O iubisem. Nu numai că o iubisem, dar o alesesem. Am încercat să-mi spun că

²Idem, ibidem, p. 84

³Idem, ibidem, p. 157

atunci când o alesesem pe Hanna, n-aveam de unde să știu ce făcuse. Am încercat să mă situez astfel de partea inocenței cu care copiii își iubesc părinții.”⁴

Reflectorul, martorul, judecătorul, iubitul, sunt roluri aflate în incompatibilitate. Nu poți judeca dacă nu înțelegi. Dar, înțelegând, nu mai poți judeca. În paralel cu ancheta și judecarea în masă a vinovaților mărunți ai Holocaustului, Michael descoperă însă un alt amănunt șocant: abia acum, în urma adunării informațiilor, recapitulează toate elementele legate de comportamentul Hannei, care fuge din oraș când i se propune o promovare, și realizează că Hanna este de fapt analfabetă. De aceea a acceptat și munca de supraveghere în lagăr. Dar toată energia ei se îndreaptă spre ascunderea acestei incapacități, de aceea va accepta mai degrabă să primească o condamnare mai mare decât să-și mărturisească infirmitatea, singura pe care și-o consideră monstruoasă. Mai monstruoasă, poate, decât crimele la care participă cu ingenuitate. În ploaia de acuzații ce vin spre ea, Hanna pare să se confrunte pentru prima dată cu aspectul moral al faptelor sale, de care nu pare însă nici acum conștientă, pentru că relatează totul cu o ingenuitate care o incriminează mai puternic, făcând-o țap ispășitor.

Singurul secret pe care și-l apără chiar cu prețul închisorii pe viață este analfabetismul său. Hanna se lasă dusă de valul infirmității sale, inventându-și imagini mincinoase până când se va identifica cu handicapul ei, investindu-și toată energia nu în a învăța să scrie și să citească, ci în a ascunde adevărul care pentru ea este cea mai mare culpă. Ea rămâne prinsă în capcana acestei rușini, în fața căreia închisoarea va fi doar o sumbră materializare.

Hanna va deveni în această etapă o sursă a nesfârșitelor dileme și problematizări pentru Michael. Știe că el este singurul care cunoaște secretul Hannei și că acesta ar putea-o salva, dar își dă seama că trebuie să-i respecte decizia.

Dacă Hanna este, cum ne dăm seama, până la sfârșit, în spațiul a-moralității, având un comportament escapist, Michael este la cealaltă extremă: el este vinovatul perpetuu. El mereu își inventează și reinventează vinovăția: când își dă seama, că, în urmă cu mulți ani, plecarea Hannei din oraș n-avea legătură cu el ci cu această rană ascunsă cu anxietate, în lumina celor auzite, el se autoacuză că a iubit o criminală. Michael este omul conștiinței care se interoghează continuu pe sine, care problematizează totul între bine și rău, nereușind să vadă decât o sumedenie de nuanțe care fac dificilă opțiunea sau culpabilizarea:

⁴Idem, ibidem, p. 158

„În tot cazul, faptul că nu eu o alungasem nu modifica în niciun fel faptul că o trădasem. Rămâneam așadar vinovat. Iar dacă nu eram vinovat, pentru că a trăda o criminală nu te poate face vinovat, eram vinovat pentru că iubisem o criminală.”⁵

A treia parte a romanului relatează relația tot atât de nefirească între Michael și Hanna din timpul detenției. Din condamnată pentru crime, ea devine țăp ispășitor, căci ea acceptă să-i fie pusă în cârcă mai multă responsabilitate decât a avut, devenind prin aceasta victimă la rândul ei. Acceptă acest fapt cu oboseală și cu seninătate. Pentru Hanna detenția nu are însă valoare redemptivă, căci ea ispășește de fapt culpa care a apăsător toată viața: excluderea ei din viața cărților și a scrisului. Este mai degrabă o autopedepsire, căci această culpă a dus-o și la rolul de supraveghetore în lagăr, târând-o în subteranele istoriei.

Pentru că Michael vrea să înțeleagă culpa colectivă nu doar pe cea individuală legată de condamnarea Hannei, și pentru că, spune el, imaginile Holocaustului se înțepeniseră la ora aceea în clișee, el vizitează un fost lagăr de concentrare. Își dă seama că amorțea, indiferența și lipsa oricărui sentiment uman pot fi mai periculoase decât ura însăși, și pot fi la fel de ucigătoare. Interesant că soluția psihologică a lui Michael după ce a fost abandonat de Hanna, aceea a amorțirii spațiului său afectiv pentru a nu mai fi vulnerabil, fuzionează în acest moment al romanului cu problema amorțirii generale a conștiinței unei întregi națiuni care devine capabilă astfel de neverosimile atrocități.

Cât timp Hanna își ispășește pedeapsa, la trauma inițială a lui Michael se mai adaugă alte consecințe. Întâlnirea cu Hanna din adolescență îi va marca viața afectivă pentru că în toate relațiile cu femeile din viața sa el o va căuta doar pe Hanna, iar a doua întâlnire, de la distanța de spectator neputincios al condamnării ei, îi va marca și cariera: nu va deveni judecător din teama de responsabilitatea teribilă de a-i judeca pe alții.

Crezând în valorile eterne ale umanismului și în progresul civilizației, Michael începe să studieze cu tenacitate istoria dreptului, pentru a ajunge la concluzia că totul este doar o iluzie, și progres real nu există. Abandonează apoi acest domeniu în favoarea literaturii, începând să-i recitească pe marii clasici ai literaturii universale, himera literaturii rămânând din acest moment singurul său refugiu. În mod semnificativ, el recitește *Odiseea*, o carte a reîntoarcerii acasă, la valorile eterne. Întoarcerea la temeliile ființei sale o include însă și pe Hanna.

⁵Idem, ibidem, p. 125

Ca urmare, în a treia parte a romanului, Michael va iniția un dialog cu Hanna, un dialog nefiresc, din care va exclude cuvintele, comunicând doar prin literatură: timp de zece ani, el îi va trimite benzi cu lecturi înregistrate, evitând și adresările, dar și vizitele. Fuga Hannei din fața realității i se va transfera și lui, în timp ce răspunsul Hannei este miraculos: cu ajutorul textelor, ea învață să scrie și să citească, făcând eforturi supraomenești. Absența puținței de a citi și a scrie au dus, în cazul ei, și la absența conștiinței de sine. Michael în schimb va continua să-i trimită casete înregistrate și după ce Hanna învățase deja scrisul și cititul. Este deja pentru el o modalitate indirectă, sublimată de a-i vorbi, de a dialoga cu ea de la distanță, un mod „comod și egoist” de a se implica și de a se feri totodată. Când află că Hanna va fi eliberată, se învoiește să se ocupe de ea nu din proprie inițiativă, ci la cererea directoarei penitenciarului. Când o întâlnește înainte de eliberare, o vede îmbătrânită, dar este incapabil s-o ierte pentru lipsa sentimentului de culpă față de ce i-a făcut lui și celor din lagăr. Cruzimea ei s-a întâlnit acum cu cruzimea lui, pentru că în tot acest răstimp el n-a putut să o ierte și s-a ferit doar pe sine, fără a-i adresa niciun cuvânt uman. Doar cărți. Iar Hanna, după această întâlnire, se sinucide chiar în ajunul eliberării. Încă o culpă se adaugă astfel la toate celelalte: din nou, Michael își dă seama că indiferența poate fi ucigașă. La sfârșit, întâlnirea lui Michael cu singura supraviețuitoare a lagărului încheie cartea: așa cum aceasta nu-i poate acorda Hannei iertarea, așa nici Michael n-a putut s-o facă, deși a fost singurul care a înțeles-o. Michael îi seamănă Hannei, pentru că și el o ucide, așa cum l-a ucis simbolic vorbind și ea pe el.

Cititorul este o carte despre abisuri psihologice și morale, cu interogații multe fără soluție și fără răspuns echivoc, o carte în care povestea de iubire îngbite și povestea unei istorii teribile, cu călăi și victime nu doar la nivel colectiv, ci și individual. Hanna este călăul, dar și victima lui Michael și invers. Consecințele morale pe care le problematizează cartea mai ales prin acest reflector al istoriei colective și personale care este Michael, nu sunt legate de un suport religios, ci de unul profund uman. În acest caz, condiția călăului însuși se încarcă de întunecate ambiguități. Detenția nu are aici valoare justițiară în adevăratul sens al cuvântului, așa cum nu are nici valoare redemptivă, naratorul neavând certitudinea nicio secundă că Hanna ar fi trăit în conștiință tot ce a făcut.

Eroina romanului, monstruoasa și totodată inocenta Hanna rămâne până la sfârșit o enigmă, gestul ei final, de a dona banii adunați în închisoare victimei supraviețuitoare are în ea ceva ieftin și infantil: o generozitate care trădează un sentiment difuz al culpei, dar fără valoarea

de a o răscumpăra. Nici sinuciderea nu pare să fie legată neapărat de culpă, ci mai degrabă de absența comunicării umane reale cu Michael, ca un gest de abandon al luptei. Singura forță umană reală care activează aici ambele conștiințe este lectura, la care apelează atât Michael, cât și Hanna prin alfabetizarea din închisoare, cărțile fiind până acum pentru ea un univers refuzat. În afara acestui motor care o umanizează, pasiunea lecturii, ea rămâne o barbară ingenuă, având și cruzimea teribilă ce țâșnește din acest tip de inocență. Culpă cea mai mare pe care și-o asumă cu adevărat, în toată ființa ei, fiind capabilă de sacrificii în numele ei, este această neputință ce devine pentru ea o rană cumplită a ființei.

Singura terapie acceptată, la care Michael revine în finalul romanului este tot literatura, de data aceasta în forma scrisului. El se decide să scrie povestea lui și a Hannei, sperând, în această țesătură complexă de culpe, în valoarea mântuitoare a textului:

„La început am vrut să scriu povestea noastră ca să mă eliberez de ea. Dar amintirile nu s-au urnit. Apoi am simțit cum povestea noastră îmi scăpa și am vrut s-o rechem scriind-o, dar nici pentru asta n-am putut ademeni amintirea. De câțiva ani, am lăsat povestea noastră în voia ei. Am făcut pace cu ea. Iar ea s-a întors la mine, detaliu cu detaliu, într-o formă rotundă, încheiată și desăvârșită, care nu mă mai întristează. Ce poveste tristă, îmi spuneam adesea, gândindu-mă la ea.(...) Straturile vieții noastre se întrepătrund, zac atât de strâns lipite laolaltă, încât în cele ce ni se întâmplă mai târziu întâlnim mereu întâmplările de demult, nu ca pe ceva clasat, cu care am încheiat socotelile, ci actuale și palpitând de viață. Înțeleg acest lucru. Cu toate acestea, cred uneori că e greu de suportat. Poate că am scris totuși povestea noastră pentru că voiam să mă eliberez de ea, chiar dacă nu sunt în stare.”⁶

Hanna rămâne una dintre cele mai provocatoare personaje din literatura contemporană, în timp ce problematizările sunt puse în seama lui Michael care nu știm cum va reuși să scape de povara acestei relații, sau dacă va reuși vreodată. Romanul are un ritm febril, chiar dacă dramatismul este închis ermetic în stilul concis și obiectiv al relatării. *Cititorul* este o carte în care terapia existențială, valorile umanismului și eternele întrebări insolubile ale istoriei și eticii sunt puse în seama literaturii.

⁶Idem, ibidem, p. 198-199